

Valíková, Dana

Současný stav nářečí pavlovkého výběžku, severozápadně od Velkého Meziříčí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1964, vol. 13, iss. A12, pp. [216]-226

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101319>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SOUČASNÝ STAV NÁŘEČÍ PAVLOVSKÉHO VÝBĚŽKU, SEVEROZÁPADNĚ OD VELKÉHO MEZIRÍČÍ

I. Lokalizace a zařazení

Nářečí pavlovského výběžku se vyskytuje v přechodném pásu mezi dialekty českými a hanáckými.

Nespadá do česko-moravské nářeční oblasti v původním vymezení (Šembera, Bartoš, Trávníček, Havránek), jež je tvořena systémovými znaky moravskými na vlastní české nářeční základně, nýbrž patří do okrajového pásu táhnoucího se podél východní hranice tohoto nářečního typu.

Představuje z hlediska tradičního česko-moravského nářečí jen variantu v základě čistě hanácké nářeční normy, která se vlivem prvků pronikajících sem z vlastního česko-moravského přechodného pásu stále více odhanáčtuje. Vůči Moravě se tato oblast projevuje jako nositel vývojově progresivních jevů. (Viz mapku 1.)

Zkoumané území zahrnuje celkem deset obcí: Zadní Zhořec, Pavlov, Znětínek, Sklené, Netín, Radostín, Kněževs, Záseka, Zahradiště a Krásněves.

Je ohraničeno izoglosou *dlouhej* // *dlóhé* (*ej*, *ou* // *é*, *ó*) a izoglosou *óské* // *hóské*. Izoglosa *óské* // *hóské* omezuje popisovaný úsek na jihovýchodě tak, že jde přibližně od Pavlínova mezi Otínem a Novou Zhoří, Olším a Netínem, míjí těsně Bory a pokračuje přes Sklené k Bobrově.

Izoglosa *dlouhej* // *dlóhé* se klene nad touto linií, prochází Pavlínovem a Otínem, míří nepatrně na východ od Stránecké Zhoře, dále poněkud západně od Zadního Zhořce a Pavlova směrem na Starý Telečkov, kde se nad Znětínkem zahýbá a směřuje mezi Kněževsí a Rousměrovem ke Sklenému a Pikárci. (Viz mapku 2.)

Sebraný materiál dokazuje, že zkoumané nářečí, které bylo v minulosti hanácké, přijalo během novějšího a nejnovějšího vývoje takové množství českých znaků, nebo znaků, které se ustálily jako charakteristické rysy pro tradiční česko-hanácký přechodný pás, že můžeme dnes směle mluvit o skutečně už česko-hanáckém nářečním typu, kde se hanácké a české prvky mísí přibližně v téměř poměru.

Z 530 dokladů rozmanitého charakteru (po 53 dokladech z 10 vesnic) je 273 (= 219 hanáckých + 54 smíšených s většinou znaků hanáckých) dokladů hanáckých, 227 (= 186 českých + 41 smíšených s většinou znaků českých) dokladů českých a 30 dokladů smíšených.

Většina vsí je však ještě dnes více hanácká než česká.

Z 10 zkoumaných obcí je 6 vesnic převážně hanáckých, 1 hanácko-česká a jen ve 3 obcích převládají rysy české.

Hodně českých prvků prokazují ty obce, které jsou nejbliže hranici s obcemi českými — Zadní Zhořec, Zahradiště, Znětínek a Sklené. Avšak i v této oblasti se v některých izolovanějších osadách, např. v Pavlově, drží poměrně houževnaté znaky hanácké. Druhou vrstvou, hanáčtější, tvoří vesnice Netín, Radostín a Kněževs a třetí, nejhanáčtější vrstvou, obce nejvíce ve středu zkoumaného území — Záseka a Krásněves. (Viz mapku 3.)

Důkazem hanáckého základu tohoto území je i průzkum generační. Nejstarší generace je téměř ještě úplně hanácká, kdežto v mluvě mladšího a nejmladšího pokolení se uplatňují dnes již hojně prvky české, a to v nestejném poměru u jednotlivých znaků.

Hanácký základ prozrazuje (s výjimkou středních jo-kmenů) důsledně nepřehlasované 'a, 'u, 'ú na konci slova — *slepica, slepicu slepicó* (ó*, ou*); *šć — šćesti, šćáva*;

a důsledně hanácká kvantita — *lípa, dum, skala, jama, blato, mak, brat, lest*.

V tvarosloví se dosud uplatňuje hanácké měkké skloňování substantiv, zakončených na sykavku — *les, březa*; původní akuzativ plurálu u maskulin — *višel sem kluci* (× velmi řídkému českému typu *višel sem kluci*);

hanácké přičestí minulé na -l — *nestl*;

imperativ typu *tahňite*

a též zakončení 3. os. pl. sloves IV. tř. hanáckou koncovkou *ijó* — *mluvijó* (ó*, ou*) × českému — *ejí*, na rozdíl od sloves V. tř., která mají české zakončení -aji — *delaji*.

Z českých prvků pak úplně převládla přehláska 'a > ě (e), 'u > i, 'ú > í (i) uprostřed slova — *ječmen, jich* (= jih), *plíce*;

zachovalo se původní *i/y* a *u* — *kačeni, sirotek, budu* (× hanáckému *i/y* > e, *u* > o); protetické *v* — *vokno*;

sch — *schořet, schořit* (× hanáckému *zh*); aj.

Z českých znaků tvaroslovných je nejcharakterističtější české skloňování zájmen a číslovek — *ten, toho, ...; muj, miho, ...; jeden, jednoho, ...*; tvrdé zakončení nominativu a akuzativu sg. substantiv typu *kamen, kost* (× ustupu-jícimu a dnes již velmi řídkému hanáckému *kost*);

tvrdé skloňování mužských a-kmenů — *Franta, Lojza; Franti, Lojzi; Frantó* (o*, ou*), *Lojzó* (ó*, ou*)

a akuzativ-nominativ u adjektiv — *naši* (e) *stari* (e) *chlapi* (e).

II. Charakteristika

Z výše uvedeného stručného přehledu je patrné, že se zkoumaný dialekt v hláskosloví blíží více českému nářečnímu typu, kdežto morfologie zůstává převážně hanácká.

Soustava krátkých samohlásek je celkem jednotná. Na celém území je pět krátkých vokálů:

i	u
e	o
a	

Jen v Netíně, Pavlově, Znětínku a Kněževsi proniká kromě toho ještě *ę*, např. *tadę, take, vrane, bela, tę zápise, do ciche, do hlave, šeroká, kožech*, atd., takže systém tu vypadá takto:

i	u
ę	o
e	a.

Avšak i v těchto obcích je *ę* za původní *i/y* daleko řidší než *i*.

Šestičlennou soustavu krátkých samohlásek si vysvětlujeme blízkým sousedstvím uvedených obcí s okrajovým úsekem jihlavským, který patří k pruhu, táhnoucímu se od Dačic ke Žďáru. Tato oblast zachovala dosud řadu samohlásek více méně odlišných od českého průměru a přitom zpravidla podobných samohláskám v hanáckém sousedství.

Je to především už zmíněná hláska *ę*, která se na tomto území vyskytuje nejen za staré *y*, nýbrž i za *i* po sykavkách, *ř*, *l* a též po *d*, *ř*, *ň*, *j* a některých retcích. Z vlastního materiálu mohu uvést doklady z Blížkova, např. *to bělo fšecho jinát, take mlvi tak, tadę bydlél, dęž to musi bét*; Dědkova, např. *bes krave, tadę, dube, buke, jasane, bel, pješke, kadę*; více pak z Bohdalova např. *do harmare*,

také, chęba, mę sme doma, pokroķę, deķ tade bęła, wępućim, węhazet, přę jednom, hospodařet, řęká se, aľęet, leják, w nedęle, ľędowje; a z Pokojowa, např. kaćenę, też bral, buchće, chęba, dwa plotę, deķę bęło, do wotawę, astrę, nebęło wękraķę, węhrabowat, źęto, zęma, seľńica, seřke, nosęt, wozęt, řęroká, ćęstá, wařęt, řękál.

Kromě toho si můžeme v této okrajové oblasti všimnout uzavřené výslovnosti *o*, které mohlo přejít za podpory různých analogických řad přímo v *u*. Některé doklady jsem slyšela v Pokojově, např. *truje ćępice kuźeni, tak męe to puďęte, purá* (= pořád) ap. Za zmínku stojí i podoby místních jmen *Arnulec, Rudulec* (úředně *Arnolec, Rudolec*), které označují obce ležící v tomto kraji. V řídých případech, spíše individuálně, zavírá se i výslovnost *e*. Zaznamenala jsem z Pokojova příklady *kadlic, pudziř mu na funus*. Daleko častěji směřuje *e* systémově spíše k otevřenosti. Uvádím opět příklady z Bohdalova, např. *krędęnc, chlapec* a z Pokojova, např. za *poľędę*.

Můžeme si tedy systém krátkých samohlásek, působící na vokalismus okrajových obcí zkoumaného úseku, znázornit takto:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ę</i>	<i>a</i>

V soustavě dlouhých samohlásek je zkoumané území poněkud více diferencováno. Celá oblast má tři dlouhé vokály:

<i>é</i>	<i>ó</i>
	<i>á</i>

ke kterým se, v některých obcích více, v jiných méně, druží dvojhlásky *éi, eı; óu, ou*. (Viz mapku 3.) Chybí tedy úplně dlouhé *i* a dlouhé *ú*, které se na celém území, ve shodě s hanáctinou, zkrátily. Vyskytují se jen *i, ú* se sekundární délkou, např. v přičestí minulém činném ap. (podrobněji viz níže).

Kromě vlastních samohlásek je ve zkoumaném nářečí slabičné *l* a *r*.

Ve výslovnosti se samohlásky i slabičné *r, l* většinou shodují se spisovnou češtinou. Odchyly jsou jen ve výslovnosti *ę* a *éi, óu*.

Samohláska *ę* se vyskytuje asi uprostřed mezi *i* a *e*. Její akustický dojem je bližší samohlásce *e*, proto ji označuji jako *e*, nikoliv jako *i*.

Neplné diftongy *éi, óu*, které se ve výše uvedených obcích (viz mapku 3) vyskytují na místě hanáckého *é* a *ó*, či českého *eı, ou*, vznikají postupným zužováním *é* a *ó*, při čemž obě samohlásky zůstávají dlouhé a polosamohlásky *i, u* mají oslabený závěr.

Souhláskový systém nářečí se neliší od konsonantismu spisovného jazyka. Má tyto souhlásky:

p, b, m, v, f; t, d, n, c, ć, s, z, ř, ź, l, r, ř; ą, ł, ń, j; k, g, ch, h a kombinační varianty, dále *c, ć, n* a *ch*.

Celá hlásková kombinatorika popisovaného úseku je vůbec velmi blízká kombinačním změnám spisovné normy.

Líší se od spisovného jazyka výrazněji jen výskytem hlásek protetických a hiátových, jistými faktory asimilačními a disimilačními a s tím souvisejícím splýváním a zánikem hlásek nebo jejich přisouváním. Drobné odchyly se objevují také v užití pobočných slabik, v palatalizaci a v jevech vzniklých změnami analogickými.

Vcelku lze říci, že protetických a hiátových hlásek přibývá směrem k jihovýchodu zkoumané oblasti.

Na celém území popisovaného nářečí se vyskytuje protetické *v* před *o*, a to i na švu dvou slov a uvnitř slova mezi dvěma samohláskami, v tzv. postavení hiátovém. Příklady: *wokno, woves, wostı, wot sedľáka, wo dje leta, wotpoľędne, wokoło, wono, won je sđm, wotravowat, woslawit, wodwolat, wopstáwali, ja se wobleću, wotoći se, ja ti budu wotpowidat, woholıt, ...; ráđijo wodwezli, ...; na wopak, zawopatřit, ...*

Výjimku tvoří slova *atec, ótal* a většinou i *okres, okreseńi, obec, obęńi*. Na celém zkoumaném úseku se vyskytuje ve shodě se spisovným jazykem protetické a hiátové *j*,

např.: *jak, jama, jazik, ječmen, jeden, jelen, jiskra, jenom...*; *zajic, lilije, fijalka,...*
Nebývá jen v některých slovech s počátečním *i* nebo *e*, např. *ešče, esi* (// *esli*), *itrňica*,
někdy též *ináč* (// *inak*).

Tvar *ešče* (zřídka *ešte*) vyskytuje se důsledně ve všech obcích; *esi* (// *esli*) zaznamenala jsem ve Znětínku, Pavlově, Radostíně, Zahradištích, Zadním Zhořci a Zásce; *jesi* (// *jesli*) v Kněževsi, Skleném, Netíně a Dědkově; *esi* (// *esli*) // *jesi* (// *jesli*) vyskytuje se v Krásněvsi.

Přibližně v též rozvržení nachází se *itrňica/jitrňica*; *itrňica* jsem slyšela ve Znětínku, Pavlově, Radostíně, Zahradištích, Zadním Zhořci, Krásněvsi, Bohdalově a Pokojově, kdežto v Kněževsi, Skleném, Borech, Dědkově a Blížkově se vyskytuje tvar s protetickým *j* — *jitrňica*. Oba typy se nacházejí v Zásce a Netíně.

Protetické *h* je dnes už dosti řídké a bývá jen u starší generace, a to pouze v některých slovech.

Před *a* je ve všech obcích zkoumaného území obvykle ve slovech cizích, např. *hastrman, hapatika,...*

V Zásce a Zahradištích jsem slyšela též *apatika*.

Před *u* se vyskytuje v některých slovech domácích, a to v rozsahu geograficky nestejném, např. *hudít, hudica, hulica, humťel,...*

Tvaru *hudít* se užívá ve všech obcích zkoumaného úseku; *hudica* jsem zaznamenala všude s výjimkou Zahradišť a Skleného; *hulica* jsem slyšela v Zásce, Netíně a Radostíně; *humťel* pouze v Radostíně.

Porůznu je v celé oblasti dosvědčeno *h* před *o* ve slově *Holomóc*. Zde však není jisté, běží-li o *h* protetické.

Holomóc jsem slyšela v Pavlově, Kněževsi, Krásněvsi a Zásce.

Ve skupení párových souhlásek odlišných znělostí nastává v daném dialektu, stejně tak jako ve spisovném jazyce, zpravidla regresivní spodoba, např. *gdi, gdo, gde, rostrhat, fšecho, vot sedláka, diš to musi bét (bét, bejt),...* Souhláska *ch* se při tom mění v *ɣ*, např. *dibiy dál dva,...* Zpětná asimilace bývá také všude před *h* např. *g Hanákom, musime kópíd (kó*pid, koupid) harmaru, donizd (// donezd) Haše,...*

Postupná asimilace je ve zkoumaném nářečí všude ve skupině *K + ř* uvnitř slova. Znělost *ř* je tu závislá na souhlásce předcházející.

Také ve skupině *zh* se uplatňuje postupná asimilace, takže se vyslovuje jako *sch*, např. *schořet, schořit, scháňet,...* Tento jev sice naprosto převládá, není však důsledný. Vyskytuje se v Radostíně, Znětínku, Pavlově, Zahradištích, Zásce a Netíně, častý je v Zadním Zhořci, Kněževsi a Skleném a značně ustupuje v Krásněvsi, kde velmi silně proniká *zh*.

Popisované nářečí se liší od spisovné normy též změnami ve způsobu artikulace; např. ve skupině *m, n + sykavka (i ř)* ztrácí v rychlé mluvě komponent závěr a nazalizuje předcházející samohlásku, např. *žeská, meši, mažel, lošká,...* Rychlá výalovnost a snaha k jejímu usnadnění stala se i příčinou splyvání souhláskových skupin. Splyvání nastává v témž slově i na švu dvou slov, např. *kamená (dláška), mňeká, rozuřil se; musim vlez do krámu, u šli,...* Řidčeji bývají takové případy, že rekurze prvního konsonantu zaniká a místo dvou souhlásek slyšíme jednu dlouhou, např. *vo n̄emuže, moz bi čncel* ap.

Ve skupinách *tí (dt), dđ (td), nň* se první souhláska vlivem druhé zpravidla palatalizuje a velmi často s ní splyvá uvnitř slova i na švu dvou slov, např. *dvace tisic, vodelat, vo ňic nevi,...*

I zde je občas slyšet místo dvou samohlásek jednu dlouhou, např. *ve ňic nedávě (ét, et)* ap. Skupiny *tí (dt), dđ (td)* se vyslovují obvykle plně, stejně jako skupina *ňn*, např. *platte, polte, miň nechcu (// nescu),...*

V některých obcích *t* > *jt*, *plajte*, *pojte*, *bijte doma* ap. Tyto tvary jsem zaznamenala v Zásce, Zadním Zhořci, Znětínku a Krásněvsi, a to vedle tvarů typu *plajte*, které jsou v těchto obcích ve většině.

Skupiny *ts* (*ds*) a *ts* (*ds*) splývají v *c*, např. *svjecká*, *na Chocku*, *napře_cem prala*, *pře_cebó* (*ó**, *ou*), ... *a_ci de*, ...

dz (*tz*) > *z*, např. *na zahradóu* (*ó**, *ou*), ...

Podobně je tomu i v jiných případech.

Usnadnění výslovnosti slouží také ztráta některých pobočných slabik. Zpravidla zaniká *j* na počátku slova před souhláskou, *méno*, *su*, *ste*, ... *du*, *deš*, ... (Zaniká *i* i uvnitř slova po samohláске, kde pobočná slabika vlastně není, např. *puđu*, *pučit*, ...).

Ostatní jedinečné hlásky na počátku slova před souhláskou obvykle zůstávají a tvoří pobočnou slabiku, např. *lhář* ap. V některých slovech se pobočná slabika odstraňuje metatezí, např. *žlica*, *žlička*, ...

Číslovky 7, 8 mají často epentetické *u* — *sedum*, *vosumdesát*, ...

Palatalizace a depalatalizace proběhly ve zkoumaném nářečí ve shodě se spisovným jazykem.

Odchyly jsou jen ve slovech *negdo*, *neco*, *nekerá*, *nejaká*, *negde*, ..., kde je na místě spisovného *ň* *n*; a ve slovech *štiri*, *porá*, *dvírka*, kde se vyslovuje *r* místo *ř*.

Přechodné *j* mezi bývalou palatální retnicí a vokálem se vyskytuje asi v té míře jako ve spisovném jazyce, např. *bježet*, *pjet*, ... Ve slovech *holóbjata* (*holó*bjata*, *holoubjata*), *pópjata* (*pó*ppjata*, *poypjata*), *řibjata* a též ve zdobnělinách *holóbjátko* (*holó*bjátko*, *holoubjátko*), *póppjátko* (*pó*ppjátko*, *poypjátko*), *řibjátko* proniklo pravděpodobně *j* vlivem *j* vyskytujícího se ve slabice *-bje* — v sg. *řibje*, ... Ve většině zkoumaných obcí se oba typy (*řibjata/řibata*) střídají. Jen v Netíně a Zásce jsem zaznamenala důslednou výslovnost *s j*. Bývalé palatální *m'* má ve spojení s *ě* přechodné *ň*, např. *mňě*, *mňesto*, *mňesíc*, ...

Ve zkoumaném nářečí se uplatňují také změny psychologické, z nichž je možno vedle tvaroslovných analogií, o nichž bude pojednáno níže, uvést tvary *přindu*, *přindeš*, ... analogické k náležitému *vendu*; analogické *g* v adverbiích *vonegdá* podle *gde*; pravděpodobně přísutí *s* ve slovech *střešňa*, *střevic*, *střevo*, *střep* podle *střebro*, *středa*, ...; *až* v případech jako *haiňé* (*neí*, *než*) podle *hájit*, *d* ve slově *vodevřít* podle *vodejít*.

Kvantitativní poměry jsou v uvedeném dialektu zhruba stejné jako ve spisovném jazyce. V jednotlivostech je však dosti odchylek a v některých jevech jsou dokonce rozdíly i uvnitř popisované oblasti.

Na celém území se zkrátilo dlouhé *i* a *ú*, a to vezkrze, např. *cisař*, *krajic*, *šipek*, *přítel*, *vidím*, *ležíte*, ...; *dum*, *kuň*, *nuš*, *vus*, *von muže*, *ruženec*.

Krátkost ve všech pádech mají jednoslabičná maskulina, např. *deš*, *sňich*, *mak*, *prach*, *hrach*, ...; gen. *dešča*, *maku*, *hrachu*, ...; dvoji kvantitu má *mrás* — *mrazu*. Ve Znětínku a Radostíně jsem zaznamenala dlouhou kvantitu ve slově *děš*. V týchž obcích a také v Kněževsi délku ve slově *hrách*. Jde však o jevy velmi řídké a individuální.

Také jednoslabičná a dvojslabičná feminina mají na celém území krátkou samohlásku ve všech pádech, např. *misa*, *sila*, *třída*, *křída*, *lipa*, *žila*, *díža*, *míra*; *březa*; *skala*, *jama*, *rana*, *vrana*, *žaba*, *baba*, *krava*; *ruža*, ...

Délka ve všech pádech je na celém popisovaném úseku ve slovech *boutka*, *brána*, *tráva*, *sláma*, ...

Ve slově *fára* jsem slyšela délku ve všech obcích s výjimkou Pavlova, Pokojova, Bohdalova a Dědkova. V Blízkově se oba typy střídají. (Viz mapku 4.)

Dvouslabičná neutra mají ve všech pádech buď samohlásku krátkou, např. *leto, blato, ...*, nebo dlouhou, např. *máslo, sádlo, mědlo (médlo, mejdlo), jádro, játra, ...* Životný mužský rod číslovek *dvá, vobá* má na celém území samohlásku dlouhou. Infinitivy sloves I. třídy (inf.) s kmeny vokalickými i konsonantickými mají samohlásku krátkou, např. *bit, lit, šit, nest* (|| *nist*), ...

Rovněž slovesa V. tř. (inf.) kráčí kménovou samohlásku, např. *brat, lhat, hnát; dat znat, tahat, ...*

Participia *l*-ová s infinitivními kmeny vokalickými mají obvykle kmenovou samohlásku dlouhou, např. *psál, spál, dělál, volál, začál, zalévál (zaléval, zalejval), zamaloval, rostrhál, kópil (kó*пил, kopyl), nosil, vočil, vil, ril, křičel, ležel, viděl, šel, trpěl, minul, ...*

V některých obcích se vyskytuje vedle dlouhého zakončení i zakončení krátké. Nejvíce takových případů jsem zaznamenala v Kněževsi — *dělal, nosil, ril kó*пил, vočil, křičel, ležel, trpěl ...*; dále pak v Radostíně — *psal, zamaloval, kópil, ril, minul, ...*; ve Znětínku — *zamaloval, kópil, videl, šel, ...*; ve Skleném — *psal, kó*пил, ...* a v Netíně — *kó*пил, bil, šel*. Hodně tvarů s krátkou kmenovou samohláskou se vyskytuje také v Radenicích a Borech. Ostatní obce mají v participiu *l*-ovém převážně dlouhé zakončení (viz mapku 4).

Mimo uvedené kategorie jsou dlouhé samohlásky na celém území zkoumaného nářečí tam, kde je ve spisovném jazyce

a, např. *potkán, fčera, (j)ináč, bábička, prápor, pivovár, cukrovár, ...* Ve slovech *potkán, fčera (j)ináč, bábička* je délka na celém území. Ostatní uvedené příklady jsem zaznamenala s délkou jen ve Znětínku, Pavlově a Zahradištích; důsledně s krátkostí pak v Netíně a Zásece. Ve zbývajících obcích se mísí krátké typy s dlouhými, a to v nestejném poměru.

é, ě, např. *večer, né, Jěžiš*.

Ve slově *Jěžiš* je délka emfatická.

o, např. *motórka, traktór, maródat, bóže, ...*

Slovo *bóže* mívá délku emfatickou.

Délka je rovněž ve slově *žalódek (žaló*dek, žaloudek)*.

Krátké samohlásky proti spisovným dlouhým jsou mimo uvedené skupiny ve všech obcích popisovaného území proti spisovnému

á, např. *kamen, ...*,

é, např. *lekárna, taki, ...*

Poměry přízvukové jsou v nářečí stejné jako v jazyce spisovném.

Morfologie zkoumaného nářečí má ve srovnání se spisovným jazykem odchylky způsobené nejen fonetickými změnami, typickými pro popisovaný úsek, ale i prosazováním tendence k analogickému vyrovnávání koncovek v deklinaci i konjugaci, uplatněním tzv. uniformační tendence, t.j. snahy vyrovnat koncovky u všech typů, zvláštnostmi v gramatickém rodě apod.

Projevují se tedy v daleko menší míře než ve spisovné normě rozdíly mezi měkkými a tvrdými vzory substantiv (zrušení přehlásky 'a > ě a neprovedení přehlásky 'u > i) i mezi měkkými a tvrdými vzory složených adjektiv, k jejichž deklinaci můžeme přiřadit i skloňování nepřímých pádů adjektiv přivlastňovacích a rovněž adjektivních zájmen, stejně jako flexi číslovek řadových a druhových (úžení *é > í > i*). Od skloňování ve spisovném jazyce odlišují deklinaci tvrdých složených adjektiv kromě uvedeného úžení i diftongizace *ý > eí* a hanácké krácení *í > i*; srov. *dobrej, (dobréi, dobré), dobrejch (dobřejch, dobrých), dobrejím (dobřejím, dobrém), vo dobrejch (dobřejch,*

dobrých), *dobřejma* (*dobřejma*, *dobřejma*); dále *dobrůž*, *dobrůž*. Nářeční tvary měkkých složených adjektiv se liší od spisovné normy pouze důsledným zkrácením *í*.

O změnách analogických viz níže.

Tendence zjednodušit deklinaci zpovšechněním některých koncovek projevuje se hlavně v pádech plurálových.

Největší rozsah má rozšíření duálové koncovky *-ama* v instr. pl. Tato koncovka se vyskytuje u všech substantiv s výjimkou typu *staveňi*, kde je zakončení *-ima*, *staveňima*. V lokálu pl. převládá koncovka *-áčh*, která se rozšířila od feminin typu *zahrada*, *vo zahradách*, ve větší či menší míře ke všem substantivům s výjimkou typu *staveňi* (se zakončením *-ich*, *vo staveňích*).

V dat. pl. se užívá u všech maskulin a neuter kromě typu *staveňi* koncovky *-om*, *chlapom*, *pekačom*, *starostom*, *Lojzom*, *stromom*, *kočom*; *mňestom*, *polom*, *kuřatom*. Tato koncovka přechází v některých případech i k femininům, a to hlavně k původním *i*-kmenům — *koštom*, *vjecom*. Snaha po vyrovnání projevuje se také v dat. a lok. sg. životných maskulin (měkkých i tvrdých), kde převládá úplně koncovka *-ovi* a u neživotných maskulin (měkkých i tvrdých) a neuter (hlavně tvrdých), kde se prosazuje tendence k jednotnému dativu-lokativu sg. na *-u*, např. *vo stromu*, *f košu*, *vo mňestu*.

Substantiva, jejichž kmen je (podle dnešního stanoviska) zakončen na sykavku nebo na *-l*, řadí se ke vzorům měkkým, např. *les*, *provaz*; lok. sg. *v lesi*, *na provazi*; nom pl. *lese*, *provaze*; *koza*, *březa*, *škala*; gen. sg. *vot koze*, *z březe*, *ze skale*; lok. sg. *vo kozi*, *na březi*, *ve skali*; nom pl. *koze*, *březe*, *skale*.

Ve zkoumaném nářečí se vůbec nevyskytuje genitiv záporový. Zaznamenala jsem jej jen v ustálených spojeních: *nemá aňi kóska rozumu*.

Genitiv-akuzativ se vyskytuje v singuláru u mužských jmen životných mimo akuzativ vzoru *starosta*, který zachovává původní koncovku — *vidím starostu*. U maskulin neživotných bývá jen při personifikaci, např. *delá ze sebe škroba*, a u jmen vzniklých ze jmen životných — *má draka*.

V plurálu můžeme pozorovat nominativ-akuzativ a to jako důsledek pronikání morfologických znaků českých, *viděl sem kluci*, tedy hlavně v obcích ležících podél hranice *ei*, *ou/é*, *ó* (viz mapku 3).

Akuzativu — nominativu se užívá vždy, stejně jako ve spisovném jazyce, v plurálu u jmen neživotných — *domki*, *stromki*, ...

Nominativ — vokativ bývá samostatně zřídka, např. při volání na zvířata: *koza na!*, *husa*, *husa!*, ... Vždy bývá nominativ ve funkci vokativu u jmen mužských ve spojení se slovem *pane* — *pane učitel!*

Odchytky od spisovného jazyka se objevují také v gramatickém rodě. K maskulinům náleží *kancelář*, *vos*, *pót* (*póut*, *poút*), místy *záři*; k femininům *přikopa*; k neutřím *kvitko*.

Zájmenné skloňování si ve shodě se spisovným jazykem podržují rodová zájmena *ten*, *von* a *náš*.

V lok. sg. maskulinárního zájmena *ten* jsou vedle tvaru *vo tom* též tvary *vo tem*, *vo tím*. Tato rozmanitost je způsobena tím, že na místo původního hanáckého *vo tem* (jak to zachycuje ještě např. Bartoš) proniká jednak spisovné *vo tom*, které dnes převládlo, jednak české *vo tím*, které se vyskytuje hlavně v obcích ležících při hranici *ei*, *ou/é*, *ó*:

vo tem: Radenice

vo tem // vo tom: Blížkov, Dědkov, Zadní Zhořec, Kněževos, Sklené

vo tom: Olší, Bory, Netín, Zásoka, Zahradiště, Radostín

vo tom // vo tím: Znětínek, Krásněves

vo tím: Pavlov

vo tem // vo tím: Krásněves

V plurále se vyskytují jednotné tvary pro všechny rody. V nom. a akuz. je tvar *tí*, zřídka *ti* (v maskul.). Gen., dat., lok. a instr. mají dvojí tvary. Jednak se vyskytuje hanácké *téch, tém, vo téch, téma* (s variantami více či méně českými — *těch, teich; těm, tejm; vo těch, teich; téma, tejsma*), což převládá, jednak tvary *těch, tem, to tech, tema*:

těch, tém, vo těch, téma (těch, těm, vo těch, téma; teich, tejm, vo teich, tejsma): Radenice, Bory, Netín, Krosněves, Zahradiště, Kněževes, Radostín, Pavlov, Znětínek, Pokojov
tech, tem, vo tech, tema // těch, tém, vo těch, téma (těch, těm, vo těch, téma; teich, tejm, vo teich, tejsma): v gen.: Blížkov, Zásoka, Zadní Zhořec; ve všech uvedených pádech: Dědkov, Sklené.

Zájmena bezrodá *já, ti (te), mi (me), vi (ve)*, liší se od spisovného jazyka tím, že odpadají spisovné tvary *mne* v gen. a akuz. a krátký tvar *mi* v dat. zájmena 1. os., prosazuje se uniformační koncovka *-ama* v instr. pl. zájmen *mi (me)* a *vi (ve)* a uplatňují se fonetické varianty v instr. zájmen 1. a 2. os. a nom. zájmen *ti (te), mi (me), vi (ve)*.

V souladu s ostatními nářečími se i na zkoumaném území vytvořila v podstatě trojí konjugace sloves.

a) 1. časování má v indik. prézenta koncovky

-u, -eš, -e, -em // -eme, -ete, -ó (ó^u, ou)

Patří sem slovesa I., II., III. tř. (podle kmene přítentního).

V 1. os. pl. je *-em // -eme*, přičemž *-eme* je daleko častější, což svědčí o analogickém vyrovnávání podle typů zakončených v 1. os. sg. na *-im, -ám; nesu, neseš, nese, nesem // neseme, nesete, nesó (ó^u, ou)* a stejně: *peru, vemu (vezmu), vážu, peču, umřu, sednu, sedneš, sedne, sednem // sedneme, sednete, sedno (ó^u, ou)* a stejně: *minu, začnu; piju, piješ, pije, pijem // pijeme, pijete, pijó (ó^u, ou)* a stejně: *kupuju*

b) 2. časování má v indik. prézenta koncovky

-im, -iš, -i, -ime, -íte, -ijó (ijó^u, ijou).

Patří sem slovesa IV. tř. podle kmene přítentního:

vařim, vaříš, vaři, vaříme, vaříte, vaříjó (ó^u, ou)

a stejně: *trpim, sázim // sáďim*

c) 3. časování má v indikativu prézenta koncovky *-ám, -áš, -á, -áme, -áte, -aji*.

Patří sem slovesa V. tř. (podle kmene přítentního)

dělam, děláš, dělám, děláme, děláte, dělají

Také imperativ má trojí typ zakončení:

a) *nes!, nesme!, neste!*

a stejně: *netřas!, votoč!, plat!, učeš!*

b) *počké (é, eš)!, počkéme (éme, ejme)!, počkéte (éte, ejte)! a stejně: umé (é, eš)!, skové (é, eš)!, juché (é, eš)!, zavdé (é, eš)!, poďiré (é, eš)!, kolibé (é, eš)!, dé (é, eš)!*

c) *nespadňi!, nespahnime!, nespahnite!*

a stejně: *modli se!, sedňi si!, nešetři!*

Ve 2. os. sg. se zachovává tvar s neodsunutým *-i tam*, kde by jeho odstraněním vznikla neobvyklá skupina souhlásek: *neřvi!* Toto *i* se zachovává analogicky k singuláru i v plurálu.

V 1. os. pl. je vždy koncovka *-me: nesme!*,

počkéme (éme, ejme)!,

nespadňime!

Imperativ slovesa *vzit* má tvary: *vem!, vemte!, // vezmi!, vezmíte!*

Infinitiv má tvrdé zakončení *-t*: *hořet, dělat, nosit, kupovat, zařezat, vpracovat, nechat, sekat, pořezat, vrátit, prohlédnout (nóut, nouť), čekat*. Tato přípona se dostala analogií ke slovesům, u nichž původní *t* splynulo se zadopatrovými *k, g* v *c*: (*// pict*), *tect* (*// tict*), *sect* (*// sict*), *řict* (*// řect*), *vlict* (*// vlect*), *pomocť* (*// pomuct*).

Podle těchto sloves se změnilo u sloves I. tř. s kořenem zakončeným na *d, t* též *st* v *č*: *večť, plect, kract*.

Dvouslabičné infinitivy zkracují vlivem supina kořenovou délku: *bit, pít, lit, vzít; vlict // vlect, pict // pect, dat, brat, prat*. Délka vzniklá stahováním se zachovává: *bát se, stát, ap.*

Přičestí minulé činné má stejnou podobu jako v jazyce spisovném, v plurálu je však jediná koncovka *-i* (vedle *e*).

zanesl, zanesla, zaneslo, zanesli // zanesle

a stejně: *zavedl, řekl, zostrhl, pomohl, pekl, přilezl, přibjehl, propichl, sedl, lehl* aj.

Jen velice nepatrně proniká český typ bez koncovky *-l*, a to většinou u obyvatelstva, které pracuje mimo domov a má tedy možnost stýkat se s příslušníky čes. nářečí.

O prodlužování samohlásky v typech *volál, prosil* atd. jsme se zmínili výše. V participiu *narustl, ...* se objevuje *u* místo *o*, a to analogií k infinitivu *rust*. Přičestí *myslél, musél*, stejně tak jako infinitivy těchto sloves mají před koncovkou *-l* é analogicky k tvarům *umřel, trpjet*.

Přičestí minulé trpné má jen tvary složené, které mají v podstatě trojí zakončení:

a) Přípona *-né (něí, neí)*, která bývá u sloves s kmenem infinitivním na *-ě*: *zahleďené (něí, neí)*

-a:

prolhané (něí, neí), pozvané (něí, neí)

-ova:

kupované (něí, neí), malované (něí, neí)

b) Přípona *-ené (eneí, eneí)*, která se vyskytuje u sloves s infinitivním kmenem souhláskovým: *přenesené (něí, neí)*

s inf. km. na *-i*:

uprošené (něí, neí) — tato slovesa mají jednak tvary beze změny kmenové souhlásky, jednak tvary se změněnou kmenovou souhláskou. Převládají tvary s nezměněnou kmenovou souhláskou, což je výsledek morfologického vyrovnávání podle infinitivu: *hudeňé, (něí, neí), klíďené (něí, neí), vokotená, dovezené (něí, neí)* ap. (Viz mapku 4.)

sloves II. tř. vzoru *tisknót (nóut, nouť)*:

liščéné (něí, neí), napadené (něí, neí)

c) Přípona *-té (téí, teí)*, kterou se tvoří přičestí minulé trpné od sloves I. tř. vzorů *řit, vzít; zřité (téí, teí), vzíté (téí, teí)*

od slovesa *jit*:

už je to přejiti

od sloves typu *smát se, tát*:

rozesmáté (téí, teí) // rozesmité (téí, teí), rostáté (téí, teí)

od některých sloves typu *umřít*:

umříté (téí, teí)

od sloves II. tř. (mimo případy uvedené výše):

vodpočaté (téí, teí), rožaté, (téí, teí), zapnuté (téí, teí).

Přechodník přítomný se zachoval jen v ustrnulých výrazech: *seďa, ležá, klečá, chodá, stoja*. Je vždy zakončen na *-a*: *spál f seďa, čte ležá, dělá to seďa // dělá to ze seďa*.

Výrazy typu *ze seďa, s klečá* se vyskytují málo (zaznamenala jsem jen v Zadním

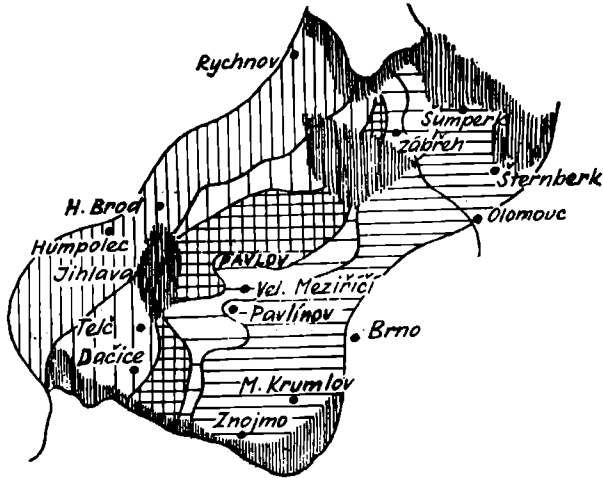
Zhořci a v Zásce). V ojedinělých případech končí přechodníky na *-e*: *v leže* (slyšela jsem jen ve Skleném).

Přechodník minulý úplně zanikl.

Čas minulý se tvoří jako ve spisovném jazyce z pomocného slovesa *sem*, *-s*, *sme*, *ste šel sem*, *třisl sem se*, *povídala sem*, *nevidělas*, *řikalo se*, *spali sme*, *dali ste*, *pekli || pekly*.

Shoda je i ve tvoření budoucího času a podmínovacího způsobu, srov. např. podm. zp. *mněla bych*, *děldl bis* atd.

Náš přehled ukázal současný stav nářečí na důležitém přechodném pásu mezi nářečím českými a hanáckými a snažil se postihnout (zejména v části hláskoslovné a do jisté míry i tvaroslovné) hlavní vývojové tendence na tomto úseku.

Mapka 2.

